

Migratie als strategie van aanpassing aan de veranderingen van het leefmilieu:

tussen empirische realiteit en politieke belangen

MIGRADAPT is een onderzoeksproject dat gefinancierd wordt door het Federaal Wetenschapsbeleid (Belspo) en dat evalueert hoe leefmilieufactoren migratiestromen en transnationale banden tussen migrerende en niet-migrerende populaties tussen enerzijds België en anderzijds Senegal, Marokko en de Democratische Republiek Congo (DRC) beïnvloeden⁽¹⁾. Deze bijdrage wil enkele preliminaire onderzoeksresultaten van het project kaderen in de context van de studie van klimaatmigratie.

Migratie: een complex fenomeen met vele oorzaken

Migratie wordt vaak voorgesteld als een binair fenomeen met aan de ene kant 'economische' migranten en aan de andere kant 'politieke' vluchtelingen. Een dergelijke opdeling verheldert zeker niet de inherente complexiteit en diversiteit van het migratiefenomeen en werpt tevens een te beperkende blik op de oorzaken en gevolgen ervan. Het Foresight-rapport onderscheidt vijf

sluutfactoren - sociale, politieke, economische, demografische en leefmilieugerelateerde factoren - die de menselijke mobiliteit beïnvloeden en die mekaar overlappen en met elkaar interageren⁽²⁾. Aldus mag bij het bestuderen van hoe leefmilieufactoren migratiestromen beïnvloeden de klimaatfactor niet losgekoppeld worden van de overige factoren die migratie beïnvloeden maar moet zijn gewicht - samen met dat van de andere factoren - geanalyseerd en begrepen worden bij de besluitvorming, de migratietrajecten en de praktijken die hieruit voortvloeien. Met een versterkend effect kunnen klimaatveranderingen een verergering teweegbrengen van bestaande fragiele situaties die reeds gekenmerkt waren door

sociale, politieke, demografische en/of economische spanningen. Migratie is bijgevolg een fenomeen met vele oorzaken en dat gefragmenteerd is, en dat in werkelijkheid een *continuüm* is waarbinnen mobiliteit min of meer vrijwillig of gepland is, met afstanden die min of meer lang zijn en gespreid over perioden die min of meer uitgestrekt zijn.

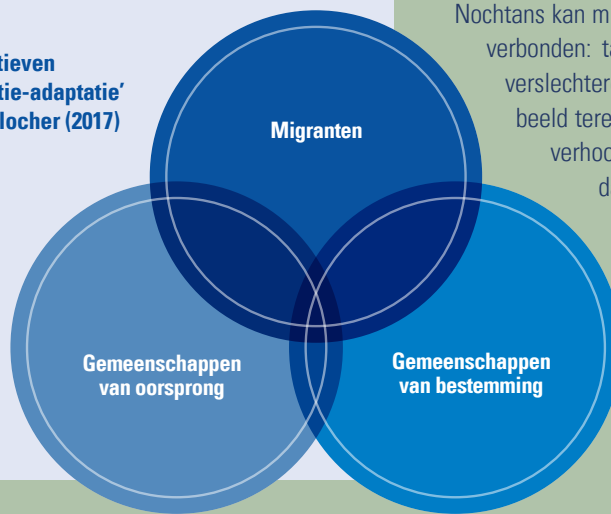
De Internationale Organisatie voor Migratie (IOM) omschrijft klimaatmigranten als 'personen of groepen van personen die, voornamelijk omwille van een *plotse of geleidelijke* leefmilieuverandering die een negatieve invloed heeft op hun leven of hun leefomstandigheden, *gedwongen* zijn hun thuisomgeving te verlaten ofwel deze *op eigen initiatief tijdelijk of definitief* verlaten en zich zodoende verplaatsen *binnen* de grenzen van hun eigen land of *daarbuiten*'⁽³⁾. Bij plotse catastrofes bijvoorbeeld (zoals tropische stormen, overstromingen, enz.), worden bedreigde bevolkingsgroepen vaak gedwongen om onmiddellijk te vertrekken. Progressieve klimaatveranderingen (droogte, bodemerrosie, stijging van de zeespiegel, enz.) hebben invloed op de overlevingskansen en/of de veiligheid van bevolkingsgroepen op lange termijn en hebben meestal geplande migraties die van preventieve aard zijn, tot gevolg.

Migratie en aanpassing aan klimaatveranderingen

Het discours dat stelt dat de menselijke mobiliteit kan bijdragen tot het verhogen van de veerkracht van gemeenschappen die getroffen worden door de nefaste effecten van klimaatveranderingen en gunstig kan zijn voor een 'adaptatiestrategie' veeleer dan te moeten kiezen voor een *last solution*, wint aan terrein. Dit discours berust op de idee van een drievoudige winst, ten voordele van de migrerende personen (door migratie kunnen ze een bedreigende omgeving verlaten en hun inkomstenbronnen diversifiëren), van de gemeenschappen van oorsprong (die van transfers van middelen en kennis van de diaspora kunnen genieten) en van de gemeenschappen van bestemming (door de toevoegende culturele en economische waarde van migratie)⁽⁴⁾.

Nochtans kan migratie soms een strategie zijn waaraan risico's zijn verbonden: tal van migranten zien hun levensomstandigheden verslechteren als ze op bestemming aankomen als ze bijvoorbeeld terechtkomen in overbevolkte stedelijke zones met een verhoogde blootstelling aan risico's van catastrofes en daarbij, zonder het evenwel te beseffen, een milieu-risico met een ander risico ruilen. Talrijke migranten die in België werden geïnterviewd deden hun verhaal over de moeilijkheden die ze ondervonden bij hun aankomst (om hun verblijf te regulariseren of om een job te vinden) en over de discriminatie die ze ervoeren (dagdagelijks racisme, aanzetten tot het zich integreren met mogelijke identitaire crises tot gevolg).

De drie perspectieven van het discours 'migratie-adaptatie' volgens Gemeene en Blocher (2017)

Percepties van klimaatveranderingen en beslissing tot migratie

Verskillende regio's in Marokko, de Democratische Republiek Congo (DRC) en Senegal zijn getroffen door een reeks leefmilieufenomenen die gelinkt zijn aan menselijke activiteiten. Hoewel de geïnterviewde personen zich bewust zijn van deze fenomenen, worden ze niet geïdentificeerd als de belangrijkste of rechtstreekse oorzaken van hun migratie naar België. De meerderheid van de in België ondervraagde migranten haalden persoonlijke, economische en soms politieke redenen aan die hun vertrek konden verklaren maar

beschouwden zichzelf nooit als 'klimaatmigranten'. Een grote meerderheid van de deelnemers aan de enquêtes erkenden wel de *onrechtstreekse* invloed van de klimaatveranderingen op de verslechtering van hun leefomstandigheden en van de economische situatie van gezinnen en dus, bij uitbreiding, op de beslissing tot migratie.

In Kinshasa, bijvoorbeeld, worden de vervuiling, de bodemerrosie en de steeds meer voorkomende overstromingen die het gevolg zijn van de ontbossing en de industriële ontwikkeling beschouwd als factoren die de verslechtering van de levenskwaliteit en de groeiende ontevredenheid van de bevolking van de hoofdstad in de hand werken. Deze factoren kunnen bijdragen tot de beslissing om het land te verlaten en soms tot de beslissing om niet meer terug te keren naar Kinshasa.

Sommige Marokkaanse migranten die in België bevestigd werden vermeldden droogteperiodes die regelmatig de prijs van voedingsmiddelen (en dus ook de economische situatie van gezinnen) of de beschikbaarheid van drinkwater beïnvloeden (in gevallen van watertekorten). In

Senegal bleek de bevestigde bevolking van meerdere dorpen in de middenvallei van de Senegal-rivier zich in het algemeen heel bewust van de menselijke oorzaak van de klimaatverstoringen. Ze verwees naar de verwoestijning (ten gevolge van overbegrazing) en de uitputting van visbestanden (ten

gevolge van de bouw van hydro-elektrische stuwdammen) als leefmilieufenomenen die het dagelijks leven sterk beïnvloeden. Deze fenomenen betekenen een aanzienlijk inkomensverlies voor de gezinnen die leven van de landbouw of de visvangst.

Bodemdegradatie in Kinshasa.
© Noël Kabuyaya

Verwoestijning heeft een impact op de maïsogst in de regio Matam (Senegal).
© Samuel Lietaer

Transnationale banden en veerkracht binnen de gemeenschappen van herkomst

Voor een meerderheid van de in België bevraagde personen vormen de transfers van fondsen ten gunste van de in het land van herkomst gebleven familie een quasi verplichte fase. Deze worden meestal aangewend om in de dagdagelijkse uitgaven van de familie van herkomst (huur, voeding, gezondheid, opvoeding, enz.) of in de onverwachte kosten (ziekte, overlijden) te voorzien of hebben betrekking op een religieuze plicht (zoals ter gelegenheid van het Suikerfeest aan het einde van de ramadan). In slechts enkele gevallen konden de fondsen afkomstig van de diaspora aangewend worden om rechtstreeks te investeren in klimaataanpassingsstrategieën of in post-catastrofe heropbouw. Zo werden de fondsen die afkomstig waren van de Senegalese diaspora in België aangewend om droogtebestendige variëteiten van gewassen of waterbeheerssystemen te introduceren. Na de overstromingen in 2019 in de regio van Fouta Toro namen migranten bovendien actief deel aan de heropbouw van de vernietigde infrastructuur.

De kwestie van de niet-financiële returns - die overeenkomen met de immateriële voordelen van migratie zoals transfers van kennis en knowhow - is hier eveneens pertinent: sommige leden van de diaspora dragen bijvoorbeeld bij aan de verbetering van de veerkracht van hun gemeenschappen van oorsprong door het aanbrengen van nieuwe knowhow die soms vorm krijgt in een collectief engagement. In verschillende landen zagen aldus diverse samenwerkingsprojecten het licht die geïnitieerd werden door leden van de diaspora. Dat was het geval voor een project dat geleid werd door de 'Association Afanour pour le Développement à Tinghir' (in het Hoge Atlasgebied in Marokko). Leden van de diaspora die in hun land terug waren besloten om zonnepanelen te gebruiken om water op te pompen en het te bewaren in reservoirs om daarmee uitgedroogd weideland te irrigeren en er een bepaald type palmbomen te planten waarvan de dadels van een superieure kwaliteit zijn die tegen een hogere prijs kunnen verkocht worden. Zelfs indien de belangrijkste motivatie om dit project uit te voeren niet rechtstreeks gelinkt was aan de aanpassing aan klimaatveranderingen, droeg het initiatief nochtans bij aan de verbetering van de socio-economische situatie van de dorpsbewoners door de creatie van banen en van een toekomstperspectief voor de jongeren van Tinghir. Onrechtstreeks kan de lokale bevolking, dankzij dergelijke projecten, haar aanpassings- en reactiecapaciteit verhogen bij eventuele leefmilieuverstoringen.

Pompsysteem en serre met palmbomen als resultaat van een collectief project in Tinghir (Marokko). © Lore Van Praag

Aldus vormen de investeringen van de leden van de diaspora's ten voordele van hun gemeenschappen van oorsprong een belangrijke hefboom van veerkracht en ontwikkeling voor de Marokkaanse, Congolese en Senegalese bevolking. In Senegal bijvoorbeeld zet de regering in op de in het buitenland verblijvende landgenoten voor de economische ontwikkeling van het land en moedigt hen aan om te investeren in groeisectoren zoals de landbouw. Hoewel de meerderheid van de investeringen van de diaspora vooral gedaan worden in sectoren zoals het onderwijs of de gezondheid, kunnen ook deze sectoren, volgens de bevroegde personen, op middellange en lange

termijn positieve effecten hebben op de aanpassing aan klimaatveranderingen door de gemeenschappen van herkomst. Zo cofinancierden enkele migranten afkomstig uit het dorp Thiemping (in de streek van Matam) de bouw van een lagere school, in partnerschap met de 'Association pour le Développement de Thiemping'. Op deze manier, door de toegankelijkheid van het onderwijs te vergroten, kan op lange termijn de diversificatie van inkomensbronnen toenemen zodat bevolkingsgroepen die voorheen volledig afhankelijk waren van overlevingslandbouw hun kwetsbaarheid kunnen verminderen voor leefmilieuverstoringen zoals periodes van droogte.

Toekomstperspectieven

Op grond van het veelzijdige karakter van het fenomeen migratie en van de toenemende invloed van de factor leefmilieu hierop beschouwen zowel de herkomst- als de bestemmingslanden de manier waarop het migratie- en het adaptatiebeleid ten gevolge van de klimaatverandering in de praktijk met elkaar interageren, als belangrijk. Deze interacties vereisen een meer geïntegreerde *governance* die, om nóg efficiënter te zijn, ook werkgebieden moet aanspreken zoals duurzame ontwikkeling, reductie van het risico op catastrofes, strijd

tegen armoede en ongelijkheden of conflictoplossing. Een dergelijke aanpak moet uitgaan van een dubbele strategie: beperking van het risico op gedwongen verplaatsing enerzijds, en migratie bevorderen als preventieve strategie in 'veilige, ordelijke en reguliere omstandigheden'⁽⁶⁾. Omdat klimaatmigraties zich voornamelijk voordoen op het niveau van een land⁽⁶⁾, van meerdere aan elkaar grenzende landen of binnen eenzelfde regio, is het eveneens cruciaal om, geval per geval, ook belang te hechten aan *governance* en *good practices* op nationaal of regionaal vlak⁽⁷⁾.

De vooruitgang op beleidsvlak inzake migratie wordt sterk beïnvloed door het dis-

cours van de beleidsmakers, de media en het brede publiek. Het onderzoek van migratie als adaptatiestrategie helpt om nuances aan te brengen in de heersende veiligheidsdiscours die bijdroegen aan de voorstelling van migratie als een bedreiging die koste wat kost moet vermeden worden. Door de klemtoon te leggen op de autonomie en het beslissingsvermogen van migranten en hun familie normaliseert het verband migratie-adaptatie het migratie-'feit' en draagt het aldus bij aan een juistere, waardigere en menselijkere visie erop. Een visie in de geest van samenwerking tussen de migranten, de gemeenschappen van herkomst en de gemeenschappen van bestemming.

De auteurs

- **Elodie Hut** is doctoraatsstudente aan het Observatoire Hugo (Université de Liège).
- **Céline Le Flour** is 'Master 2'-studente aan het Institut d'Etudes Politiques de Strasbourg.
- **Tatiana Castillo Betancourt** is doctoraatsstudente aan het Observatoire Hugo (Université de Liège).

Noten

- (1) Lees voor meer informatie de presentatiefiche van het project op: <http://www.belspo.be/belspo/fedra/proj.asp?l=nl&COD=BR%2F175%2FA4%2FMIGRADAPT>
- (2) Foresight: Migration and global environmental change (2011). Final project report. The Government Office for Science, London.
- (3) OIM, 'Glossaire sur la migration' in *International Migration Law* nr 25, Genève, 2011 http://publications.iom.int/bookstore/index.php?main_page=product_info&cPath=56&products_id=1380
- (4) Gemenne, F., Blocher, J. (2017). How can migration serve adaptation to climate change? Challenges to fleshing out a policy ideal, *The Geographical Journal*, 183(4), 336-347
- (5) Op wereldschaal kunnen meerdere initiatieven vermeld worden die in deze richting gaan zoals de oprichting van de Task Force on Displacement (TFD) in 2015, de oprichting van het Platform on Disaster Displacement in 2016 en de goedkeuring van het Mondiaal pact inzake migratie in 2018.
- (6) Uitgebreide informatie omtrent het specifieke karakter van de verplaatsingen ten gevolge van catastrofes en van de klimaatverandering is te vinden in de jaarverslagen van het Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC). www.internal-displacement.org
- (7) Het Verdrag van de Afrikaanse Unie inzake de bescherming en de ondersteuning van ontdeemden in Afrika (Verdrag van Kampala), goedgekeurd in 2009 en in werking getreden in 2012, is een voorbeeld van regionale *good practice*. Wat de nationale *good practices* betreft, kan verwezen worden naar de beschouwingen m.b.t. migratie in de nationale plannen voor de aanpassing aan klimaatverandering.